

доктрини сприяли поширенню «слабкої» версії формулювання фундаментальних загальнопротестантських принципів. У ситуації тотальної секуляризації і кризи історичного християнства (зокрема і протестантизму, наскільки він належить історії та традиції, тобто його культурно-історичних форм) перед протестантськими євангельськими церквами виникає завдання перевизначення стосовно парадигмальних принципів Реформації, що може знайти відображення у реформуванні богослов'я та соціальної структури протестантського співтовариства.

Таким чином, позиціонування протестантських церков як євангельських, а не традиційних, тобто висхідних до раннього християнства і щоразу наново і творчо виражаючих його універсальний (для всіх конфесій) автентичний зміст в національній культурі і сучасною мовою, вимагає соціально-богословського обґрунтування у вигляді розгорнутої інтерпретаційної системи (частиною якої будуть і філософські, культурологічні, соціологічні ремінісценції). Український євангельський протестантизм, що виник у народному середовищі й отримав широку громадську підтримку, сьогодні перебуває у процесі нової соціально-богословської ідентифікації, яка передбачає актуалізацію традиції, її богословське оформлення, культурно-богословський творчий синтез, адекватне вираження соціальної позиції з урахуванням інтересів всіх груп, культур позицій, наявних в українському соціумі.

Р. Сітарчук (м. Полтава)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВІДНОСИН САМОДЕРЖАВСТВА ТА АДВЕНТИСТІВ У КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОГО ПРОТЕСТАНТСЬКОГО РУХУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІХ РОКАХ ХХ СТОЛІТЬ

Тема дослідження є складовою сучасних наукових розвідок, які вивчають роль Церкви Адвентистів Сьомого Дня в побудові нашого поліконфесійного суспільства. Зокрема, важливим є питанням визначення місця і ролі Церкви адвентистів у суспільстві і державі. Проте розв'язати його сьогодні можливо, тільки підсумувавши накопичений досвід у цій сфері за весь період історії адвентизму в Україні. Проблема державно-конфесійних відносин має важливе значення, але їй не надавалося достатнього значення в плані теоретичних досліджень, що інколи призводить до грубих помилок при побудові цих стосунків, що не йде на користь суспільству. Таким чином, для нас цікавим є досвід зародження відносин між державою і конфесією адвентистів на українських землях, які входили до складу Російської імперії, оскільки саме тоді розпочалося становлення Церкви Адвентистів на вітчизняних теренах.

Законодавча політика російського царату щодо пізніх протестантських громад уже розглядалася в спеціальній науковій літературі. Із авторів минулого згадаємо книги В. Бонч-Бруевича [Бонч-Бруевич В.Д. Материалы к истории и изучению русского сектантства и раскола.- М., 1908; а також: Бонч-Бруевич В.Д. Из сборника «Среди сектантов».- М., 1922 / Электронная Христианская Библиотека. История Евангельского движения в Евразии. Материалы и документы. Выпуск 5.0.- Одесса, 2006.- 1 электрон. диск (CD-ROM): цв.; 12 см.- Системные требования: Windows 98/2000XP. Acrobat Reader, версия 6.0 и выше]. У них здійснено ґрунтовний огляд законодавства стосовно баптистів і штундистів до 1904 року, а також наводяться численні факти застосування російського законодавства щодо сектантів, факти утисків щодо них.

Із вітчизняних істориків дослідженням окремих аспектів взаємовідносин держави і протестантів у зазначений період займалися кілька авторів. Назвемо, перш за все, О.В. Безносову, котра вивчала пізнє протестантство Півдня України [Безносова О.В. Позднее протестантское сектантство Юга Украины (1850-1905): Диссерт. на соиск. учен. степени к. и. н.: 07.00.01 / Днепропетровский государственный университет.- Днепропетровск, 1997.- 257 с.]. Проте її дисертація стосувалася переважно євангельсько-баптистського руху, а громадам адвентистів приділено в ній зовсім мало матеріалу. До того ж, царське законодавство щодо протестантів (або євангелістів) висвітлене автором лише в загальних рисах, без заглиблення в з'ясування його причин.

Російське імперське законодавство щодо протестантів частково аналізується і в колективній праці «История евангельско-баптистского движения в Украине» [История евангельско-баптистского движения в Украине. Материалы и документы / Сост. С.И. Головащенко.- Одесса, 1998.- 277 с.]. Зокрема в зазначеному збірнику вміщено «Законы о раскольниках и сектантах», що були видані у 1903 році і призначалися для таємного, службового користування.

Найбільш ґрунтовним дослідженням з теми є праця Ю.Є. Решетнікова [Решетников Ю.Е. Церковно-государственные отношения между Российским правительством и евангельско-баптистским братством на Украине во второй половине XIX-начале XX вв. / Электронная Христианская Библиотека. Евангельское движения в Евразии. Материалы и документы. Выпуск 1.1.- Одесса, 2002.- 1 электрон. диск (CD-ROM): цв.; 12 см.- Системные требования: Windows 98/2000XP. MS Internet Explorer, версия 5.0 и выше.]. Автор детально аналізує праці істориків на межі XIX-XX століть, які дають багатий і предметний матеріал з теми. При цьому Юрію Євгенійовичу, на наш погляд, удалося його всебічно опрацювати та чітко й послідовно подати. Окремі дані його дослідження були відображені в нашій статті.

У той же час значна частина змісту нашої публікації написана на основі архівів, зокрема Центрального державного історичного архіву

України, Державного архіву в Автономній республіці Крим, обласних державних архівів та Архіву Євро-Азійського відділення Генеральної Конференції Церкви Адвентистів Сьомого Дня (м. Москви).

Метою статті є розгляд правових взаємовідносин між владою Російської імперії й адвентистами (пізніми протестантами) на Україні у другій половині XIX — на початку XX століть. При цьому зауважуємо, що оскільки адвентисти у зазначений період здійснювали перші кроки до формування власної організаційної структури і були порівняно мало відомі самодержавству, то офіційне законодавство спрямовувалося передусім на вже знайомі на той час євангельські конфесії й течії, зокрема, баптистські, штундистські, а також — на загально вживану назву щодо іновірців — «сектантів». Отже, законодавства, котре б стосувалося безпосередньо адвентистів, де-юре не існувало, втім викладені нижче правові документи щодо протестантів (євангелістів) мали пряме відношення до адвентистів, адже впливали на еволюцію їх організації аж до офіційного їх визнання у 1906 році. Тому ми розглядаємо відносини влади з адвентистами в розрізі політико-правових відносин самодержавства та протестантського руху взагалі. Хоча в статті йдеться про уряд самодержавства, водночас дослідження державно-адвентистських відносин включає, перш за все, розгляд відносин протестантських організацій безпосередньо з його представницькими органами та адміністрацією на місцях, які впроваджували правові норми безпосередньо.

Своє завдання ми вбачали в аналізі документів влади, що визначали політико-правовий статус протестантів загалом і адвентистів зокрема на українських землях у складі Російської імперії у досліджуваній період. Хронологічні рамки роботи охоплюють період з появи в Російській імперії перших правових актів, які стосувалися російсько-українських євангелістів, і до 1905 року, коли була проголошена свобода віросповідань.

Імперське законодавство розділяло віросповідання на терпимі й нетерпимі, належність до яких уже була підставою для переслідувань за законом. До особливо шкідливих течій відносилося й так зване «раціоналістичне сектантство» (наприклад, молокани, духобори, штунди), а після прийняття закону 1883 року залишилося лише «містичне сектантство» (хлисти, скопці та інші). Хоча до середини XIX століття головні заходи боротьби проти активних проповідників «сектантства» (позбавлення їх певних прав і переваг з наступною висилкою до Кавказу і Сибіру) застосовувалися достатньо рідко, оскільки у той період йому не був притаманний прозелітизм, на якому згодом особливо наголошуватимуть опоненти євангелістів.

Крім того слід наголосити, що навіть у 70-ті роки XIX століття так звані руські євангелісти або штундисти (як їх іменувала влада) були ще маловідомі для того, щоб застосовувати проти них каральний апарат. Проте, за висловом Таврійського губернатора, «з часом, коли вони стали глибше проникати в масу простого народу, прихильники їх стали виявляти значне

устремління й відкрито пропагувати своє віровчення, намагаючись повернути до себе православних...» [Державного архіву в Автономній республіці Крим (далі: ДААРК).- Ф.27.- Оп.1.- Спр.463.- Арк.42].

Непевність становища нового євангельського руху в Російській державі поглиблювалася не лише неможливістю його кваліфікування офіційною владою, але й пов'язаною з цим відсутністю законодавства. Фактично до 1879 року, коли було прийнято закон щодо баптистів, пізні протестанти мали неозначений правовий статус. Закони, які його б регулювали, були відсутні. Тому виявлялася деяка невизначеність державних органів у ставленні до євангелістів. Їх утискала переважно місцева православна місія і поліція. Євангельські віруючі неодноразово намагалися легалізувати своє становище, але на перепоні цьому стояло їх етнічне походження, адже українці й росіяни могли бути тільки православними. Крім того, всі акти громадянського стану (народження, шлюбу, запису дітей, поховання та інші) здійснювала Православна церква, вихід з якої означав незаконність названих актів для протестантів, за що вони автоматично зазнавали переслідувань.

Намагання нормалізувати відносини між державою і частиною так званих «шкідливих» релігійних течій, наприклад, з розкольниками, було здійснене у 60-ті роки XIX століття, що було викликано певною лібералізацією суспільного життя під час реформ 60-70-х років. Так як російський уряд дотримувався політики невтручання у внутрішні справи «іноземних християн», що мешкали в імперії, якщо вони не зачіпали інтереси православної церкви, то саме німецькі баптисти першими добилися свого офіційного визнання. Державна Рада на засіданні Департаменту Законів та на Загальних Зборах, розглянувши 12 березня 1879 року представлення Міністерства внутрішніх справ про духовні справи баптистів, ухвалила: доповнити зведення законів такими пунктами: «а) баптисти безперешкодно сповідують своє віровчення й виконують обрядовість за існуючими в них звичаями; громадські богослужіння вони відправляють в облаштованих або відведених їм для цього, з дозволу губернатора, будинках; б) вибрані баптистами духовні наставники можуть здійснювати обряди тільки після затвердження їх у цьому званні губернатором; іноземні духовні наставники зобов'язані скласти присягу на вірність службі на час перебування в Росії; в) метричні записи шлюбів, народжень і смертей ведуться місцевою цивільною владою» [История ЕБД...- С. 196]. Німці-баптисти отримали право ведення метричних книг у серпні 1879 року, а Сенатським указом від 12 листопада 1879 року було встановлені їх форми [Архів Євро-Азійського відділення Генеральної Конференції Церкви Адвентистів Сьомого Дня (м. Москва) (далі: АДАСД).- Спр.1.- Арк.60].

Закон 1879 року поширювався тільки на іноземців та осіб, які перейшли в баптизм із неправославних християнських сповідань. Практика застосування цього закону не була однозначною. Спочатку, коли прохання про легалізацію з боку так званих руських громад євангелістів були не

масовими, влада дозволяла їм це робити. Проте, згодом, місцева адміністрація оговталася й припинила задовольняти клопотання про діяльність протестантів, їх молитовні зібрання закривалися, вже узаконені записами в метричних книгах їх шлюби і народження дітей не визнавалися легітимними.

На початку 80-х років XIX століття еволюція законодавства щодо «сектантства» знайшла своє продовження у роботі сенаторської ревізії, котра була призначена для вивчення питання віротерпимості на місцях. Результатом її діяльності стало «высочайшее утверждение» імператором 3 березня 1883 року думки Державної Ради про дарування розкольникам деяких громадянських і духовних прав. Названий закон поширювався на «розкольників усіх сект, за винятком скопців», тобто й на «сектантів». Їм дозволялося проведення молитовних зібрань за умови не порушення «загальних правил благочинства і громадського порядку». За відсутності молитовних будинків надавалося право, після отримання дозволу міністра внутрішніх справ, пристосовувати для моління існуючі будівлі. В той же час, стаття 10 закону передбачала для наставників, упорядників та інших осіб, які виконували духовні треби, відповідальність за «розповсюдження своїх переконань серед православних або інші злочинні діяння». Стаття 11 забороняла послідовникам розколу публічне його пропагування. При цьому чітко не зазначалося, що малося на увазі. Така невизначеність у формулюванні підстав для відповідальності відкривала широкий простір для адміністративного призову та ставила реалізацію деяких положень закону в залежність від вердикту виконавчої влади, зокрема міністра внутрішніх справ.

Незважаючи на видання закону 1883 року, руські протестанти, зокрема баптисти, продовжували відстоювати своє право на релігійну свободу, котру надавав закон 1879 року, і з такими вимогами зверталися до центральної влади. Тому було впроваджено, за нашими даними, перший загальний облік «сектантства» в імперії [ДААРК.- Ф.27.- Оп.1.- Спр.8859.- Арк.3]. Ймовірно, що отримані результати глибоко вразили губернське керівництво, оскільки показали реальний стан зростання кількості і впливу так званої штунди на підлеглих територіях. У цьому можновладці побачили загрозу домінуванню не лише Православної церкви, але й самодержавства. На хвилі таких настроїв у 1894 році до Міністерства внутрішніх справ звернувся генерал-губернатор Київської, Подільської і Волинської губерній. Наведемо витяг з його листа: «...молитовні зібрання сектантів, не лише сприяють їх утвердженню, але й слугують найзручнішим способом розповсюдження лжевчення штунди серед православних. Вважаю за необхідне оголосити секту штунди особливо шкідливою й заборонити її громадські молитовні зібрання» [ЦДІА України.- Ф.315.- Оп.4.- Спр.24.- Арк.119].

У 1894 році Комітет Міністрів, обговоривши представлені міністром внутрішніх справ пояснення щодо пропозицій Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора про боротьбу зі штундою, схвалив, що: а) у

законі від 1883 року секти не розмежовані на більш і менш шкідливі, у зв'язку з цим послідовники штунди, визнаної особливо небезпечною, можуть розраховувати на ті права й пільги, котрі надані розкольникам, саме ж переслідування їх на підставі зазначеного закону представляється надто важким; б) молитовні зібрання штундистів, сіючи смуту серед місцевих приходів, не лише не сприяють утвердженню цих сектантів у їх релігійних переконаннях, але й слугують найзручнішим способом розповсюдження лжевчення штунди з-поміж православних; в) хоча прийнятими останнім часом Київським, Подільським і Волинським генерал-губернатором особливі заходи щодо заборони молитовних зібрань штунди й мали певні успіхи, все ж слід враховувати, що ці заборони надані виключно цьому представнику влади (генерал-лейтенанту графу Ігнатієву), як головному охоронцю краю, державного порядку в ньому і громадського спокою [Законы о раскольниках и сектантах».- М., 1903.- С.161-162].

У зв'язку з вище зазначеним, Комітет Міністрів вирішив, за згоди обер-прокурора, оголосити секту штунди особливо шкідливою із заборонаю її представникам громадських молитовних зібрань. Це рішення було схвалене імператором 4 липня. Таким чином, одними з найголовніших державних актів, що визначали наприкінці ХІХ — на початку ХХ століть офіційну позицію щодо віруючих-протестантів, були «Положение Комитета Министров» від 4 липня 1894 року і циркуляр Міністерства внутрішніх справ від 3 вересня 1894 року «О признании штунды особо вредной сектой и о воспрещении собраний штунды». Циркуляр визнавав штунду найбільш шкідливою не тільки в релігійному сенсі, але й у політичному відношенні, оскільки її представники начебто заперечували церковні обряди, таїнства, не визнавали влади, присяги і військової служби, проповідували соціалістичні принципи (загальної рівності, розділу майна тощо) [ДА АРК.- Ф.118.- Оп.1.- Спр.2850.- Арк.43].

Ці документи підсумували десятилітню боротьбу з новою релігійною течією і водночас прямо констатували неспроможність офіційної церкви і місцевої влади ненасильницьким шляхом обмежити розповсюдження штунди. До того ж сам факт єднання устремлінь влади і церкви виявлявся в тому, що ініціатива появи зазначених документів надходила як від державних репресивних органів (Міністерства внутрішніх прав), так і від вищої церковної влади (обер-прокурора Св. Синоду).

Утім, недосконалість імперського законодавства взагалі і вище названих актів зокрема на практиці створювала численні прецеденти щодо його недотримання. Перераховані в циркулярі 1894 року нечіткі ознаки «штундизму» нерідко унеможливлювали застосування покарань щодо його adeptів і згодом призвели до судових виправдань так званих штундистів, оскільки довести належність тієї чи іншої громади до цього віровчення було фактично неможливо, а Урядовий Сенат нерідко вказував на невідповідність застосовуваних судовими інстанціями звинувачень. Допомогти судам кваліфікувати віросповідну належність звинувачених повинна була так звана

«сектознавча експертиза», яка впроваджувалася з 1899 року. В ролі експертів на судові засідання запрошувалися православні священники-місіонери, котрі завідомо були зацікавлені у вирішенні проблеми не на користь протестантів.

Не забарилися з внесенням своєї частки в «наведення порядку в релігійній сфері» й «міністри-законотворці». Зокрема, 3 квітня 1900 року видав циркуляр за №10682 міністр юстиції, в якому чітко зазначалося, що послідовники руської секти штунди незаконно присвоїли собі назву баптистів. Переконати в цьому вони начебто не зможуть, «по-перше тому, що вони не є німцями, а по-друге тому, що вони не можуть довести тотожність свого віровчення із вченням баптистів» [Державний архів Харківської області (далі: ДАХО).- Ф.3.- Оп.283.- Спр.398.- Арк.8-9; История ЕБД...- С. 170]. Крім того, в документі зазначалося, що кримінальному покаранню підлягають учасники такого зібрання, котре проводилося з притаманною для штундизму обрядовістю. Перераховувалися й інші заборони щодо штундистів, котрі можна було застосувати до будь-яких «сектантських» віровчень, котрі не мали нічого спільного з тими ж баптистами і ніколи не ототожнювало себе з ними. Тобто циркуляр міністра юстиції, свідомо чи ні, але спрямовувався на боротьбу зі всіма т.зв. «сектантськими» течіями.

Утім, віруючі протестантського спрямування знайшли способи боротьби й з новими обмеженнями свободи віросповідання. Оскільки їм заборонили ототожнювати себе з баптистами, вони стали йменуватися «християнами євангельського сповідання, котрі визнають водне хрещення за вірою» [ЦДІА України.- Ф.127.- Оп.1005.- Спр.195.- Арк.2-3]. В такий спосіб вони вигравали час, який використовували для плідної діяльності, в тому числі і для кількісного зростання.

Ми не виключаємо, що до ім'я «християн євангельського сповідання» могли уподібнитися й адвентисти, адже останні з'явилися на українських землях ще наприкінці 70-х років XIX століття. Центральна ж влада чи не вперше була стурбована їх рухом лише у середині 90-х років (про це йшлося у звіті обер-прокурора за 1895 рік). Ймовірно це зумовлювалося, їх незначною кількістю, а також новизною вчення, яке ще не було відоме для широкого загалу, а тому ще не було «на слуху». Ми припускаємо, що однією з причин неквапливості легалізації адвентистами своїх громад могло бути намагання скористатися тою свободою віросповідання, якою володіли баптисти. Така ймовірність зростає ще більше, коли пригадаємо, що перші громади адвентистів нерідко формувалися саме з числа німців-баптистів.

Однак, незважаючи на незначну чисельність адвентистів, влада все ж обмежила їх діяльність. Головне управління у справах друку Міністерства внутрішніх справ 7 лютого 1896 року надіслало цензурним комітетам циркуляр, у якому зазначалося, що «секта адвентистів, яка виникла в Західній Європі, набула послідовників у Росії і пропагує своє вчення через видання газет, журналів та окремих творів». Зважаючи на те, що доктрини означеної секти були «визнані православним духовним відомством дуже шкідливим», Головне управління у справах друку пропонувало комітетам цензури та

окремим цензорам з іноземної цензури «ставитися з особливою обережністю» до видань адвентистів і вимагало «безумовної заборони їх реалізації в Росії» [ЦДІА України.- Ф.294.- Оп.1.- Спр.267.- Арк.35, 40].

Достатньо вкоріненим засобом протидії «штунді» була фізична розправа. Насилля й погроми здійснювалися при очевидному невтручанні з боку місцевої влади, в тому числі й поліції. Причому місцеві суди, як правило, стояли на боці ревнителів православ'я. Водночас, заради справедливості слід відзначити, що релігійна нетерпимість в народі не була повсюдною. Часто євангельські віруючі користувалися авторитетом і повагою своїх православних мешканців. Однак піддатливість, з якою інколи православна маса схилилася до насилля (деколи було достатньо агітації православного священика чи побутового інциденту), свідчила про складний фон міжконфесійних стосунків.

Маємо приклади утисків щодо адвентистів, щоправда, тих, хто мешкав за межами України, утім, припускаємо, що такі факти мали місце й на нашій землі. Так, у 1904 році Я. Юріксон, адвентист з Прибалтики був визнаний винним у тому, що, незважаючи на неодноразові заборони поліції, він, не маючи належного дозволу місцевої консисторії, влаштував у своїй квартирі молитовні зібрання адвентистів. Вислухавши висновки обер-прокурора, Сенат визнав, що «висунуті поліцією вимоги щодо Я. Юріксона не були законними, оскільки не належали до компетенції поліції, яка не мала права закривати зібрання адвентистів навіть у тому випадку, якби їх учення... шкодило євангельсько-лютеранському сповіданню» [АД АСД.- Спр.1.- Арк.23]. Тому справа проти названого адвентиста була припинена.

Улюбленими заходами впливу на євангельський рух були висилки та виправні роботи. Водночас зауважимо, що інколи сенс застосування владою такого засобу впливу як висилка не піддавався поясненню. Якщо депортацію євангелістів в якомога віддалені місцевості, наприклад, в Закавказзя, можна вважати доцільною, хоча й загально відомо, що там вони продовжували сповідувати своє віровчення, перетворивши край фактично на «сектантський», то як пояснити висилку протестантів з однією української губернії в іншу, сусідню. Так, упродовж 1889 року з трьох селищ Волинської губернії було переселено на помешкання в Херсонську та інші губернії 19 штундистів [ЦДІА України.- Ф.442.- Оп.543.- Спр.331.- Арк.10]. Відтак в такий спосіб місцевих штундистів підсилили братами-сусідами.

Незважаючи на активізацію заходів, спрямованих на боротьбу з інакодумством у кінці XIX століття, протестантизм, у тому числі й рух адвентистів, продовжували поширюватися в Росії, несучи «свіжий подих» у російсько-український релігійний простір. У звітах губернаторів та обер-прокурора постійно фігурувала інформація про зростання кількості штунди практично в усіх регіонах тодішніх українських земель. Так у 90-і роки XIX ст. в Київській губернії кількість штундистів щорічно зростала в середньому на 500 віруючих [ЦДІА України.- Ф.442.- Оп.543.- Спр.297.- Арк.9; Оп.622.- Спр.344.- Арк.3; Оп.623.- Спр.364.- Арк.3].

У 1899 році обер-прокурор К.П. Победоносцев зазначав, що «в деяких селах Катеринославської єпархії штунда не виявляє жодних ознак послаблення своєї діяльності, перебуває в стані високої напруги своїх релігійних інтересів, представляючи тісно згуртовану релігійну громаду, що мало піддається впливам православної місії» [Всепопданнейший отчет обер-прокурора К. Победоносцева по православному исповеданию за 1899 год.- Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1902.- С.122.]. Про подібність становища говорилося й у Харківській губернії [ДАХО.- Ф.3.- Оп.283.- Спр.259.- Арк.2].

Важливими є й інші свідчення голови Св. Синоду, котрий говорив про наявність у штундизму ознак «надзвичайного прозелітизму» та «хитро організованої місії з точним розподілом районів її діяльності, з визначеним розподілом жалування місіонерам тощо» [Всепопданнейший отчет обер-прокурора К. Победоносцева по православному исповеданию за 1899 год.- С.121]. Ці визнання констатували факт наявності в «сектантства» структурної організації. Формувалася вона й у адвентистів, котрі провели наприкінці XIX століття перші свої з'їзди.

Отже, наприкінці XIX століття стало зрозуміло, що «сектантство», незважаючи на утиски з боку влади, не тільки не втратило своєї активності, але й зростало кількісно. Не завадив цьому й урядовий циркуляр 1900 року, котрий не змінив обраного самодержавством курсу на обмеження свободи віросповідання євангелістів. Утім для влади це не змінило ситуацію на краще. Й на початку XX століття маємо також чимало свідчень про продовження активізації діяльності протестантських течій. Більше того, в адвентистів виникають руські громади, котрі провели свій перший об'єднуючий з'їзд.

За таких умов, на хвилі зростання революційних настроїв серед населення, щоб не втратити законодавчу ініціативу, уряд видає щодо «сектантів» черговий указ, який фактично скасовував постанови 90-х років XIX ст. і повернув релігійне правове коло до дії закону 1883 року. Згідно з новим маніфестом від 26 лютого 1903 року «закріплювалося неухильне виконання владою, що відає справами віри, заповітів віротерпимості, накреслених в головних законах Російської імперії, які визнають Православну церкву першою і домінуючою, водночас надають усім підданим інославною та іновірним сповідань вільне відправлення їх віри і богослужіння за їхніми обрядами» [История ЕБД...- С. 205].

Але цей правовий акт лише ненадовго стабілізував становище на релігійному просторі. Зберігаючи вади законодавства щодо «штундистів» XIX століття, він уже застарів, оскільки якісно й кількісно змінилося саме «сектантство». Тому 12 грудня 1904 року Сенат не видає височайший указ, в якому наказувалося «...переглянути права розкольників, а рівно й осіб, які належать до інославною сповідань і вжити адміністративних заходів до усунення в релігійному побуті всіляких, не встановлених законом (мається на увазі 1903 року — Р.С.) утисків» [История ЕБД...- С. 205]. Однак, як те показав час, половинчасті поступки та косметична модернізація релігійного

законодавства не задовольняла громадськість, вона вимагала повної релігійної свободи, яку віруючі врешті-решт й отримали у 1905 році, в ході першої революції в Російській імперії.

Зрештою підведемо підсумки всього вище сказаного. Еволюція законодавства щодо протестантів, в тому числі й адвентистів, пройшла кілька етапів. Фактично до кінця 70-х років XIX століття пізні протестанти мали неозначений правовий статус. Євангельські віруючі неодноразово намагалися легалізувати своє становище, втім, на перепоні цьому стояло їх етнічне походження, адже українці й росіяни могли бути тільки православними. Першою протестантською конфесією, яка в 1879 році отримала статус легального віросповідання, був німецький баптизм. Наступним правовим актом, який, хоч і з застереженнями, але дозволив діяльність фактично всіх «сектантських» течій, став закон від 1883 року.

Щодо протестантів найбільш одіозними у правовому колі досліджуваного періоду були указ і циркуляр 1894 року, які визнавали «штунду» найбільш шкідливою не тільки в релігійному, але й у політичному сенсі. Ці документи підсумували десятилітню боротьбу з новою релігійною течією і водночас прямо констатували неспроможність офіційної церкви і місцевої влади ненасильницьким шляхом обмежити розповсюдження штунди. Тому на початку XX століття, у 1903 і 1904 роках влада видає нові закони, які відновлювали права «сектантства», даровані йому у 1883 році. Втім свобода віросповідань буде проголошена лише у 1905 році.

І.Кравченко* (м. Київ)

ПРАКТИКА ВИБОРІВ ТА ВИСВЯЧЕННЯ ВИЩОГО КЛІРУ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ІСЛАНДІЇ

Посада єпископа у середньовічній Європі була важливою не тільки у релігійному, а й у політичному та культурному відношеннях. Вищі клірики часто виконували функції світської влади у своєму місті та діоцезі. У європейській канонічній практиці раннього середньовіччя розвинулася система, де вибори та висвячення у єпископський сан стали невід'ємним та вирішальним елементом служіння. Духовне служіння, таким чином, вважалось виборним та священним. У 60-х роках XII ст. вже зріла концепція *confirmatio* вказувала, що посадові повноваження кожного єпископа-обранця беруть початок саме у його висвяченні [Benson R. L. The bishop-elect: a study in medieval ecclesiastical office. – Princeton, 1968. – P. 374]. До висвячення вели єпископальні вибори, які, за звичаєвим правом, можна було проводити низкою методів: *electio quasi per inspirationem*, *electio per compromissum* та

* Кравченко І.О. – аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.